

Hotell Gästis

Ett hotells bakgrund och utveckling under drygt 100 år

Inledning och bakgrund

För femton år sedan köpte min sambo Lasse hotell Gästis av sin äldre bror som tröttnat på att driva hotell, ett värv som han haft i 20 år. Lasse lämnade en bana som lärare och gav sig in i detta nya verksamhetsfält med ambition att utveckla Gästis till ett modernt och hemtrevligt hotell. Själv arbetade jag kvar som lärare ytterligare drygt tio år, innan jag lämnade skolvärlden. Numera lägger jag all min arbetstid på hotellet. Mitt första besök på Gästis var i mitten av 1980-talet. Då var det ett nedgången och ”ruffigt” hotell. Murrgröna väggar med bruna nedslitna heltäckningsmattor i korridorerna förstärkte detta intryck. Allt var renoverat i sann 1970-talsanda. Under de femton år som Lasse haft hotellet har det hänt en hel del. Det har renoverats för att motsvara tidens krav. Så har alla rum numera badrum, något som inte fanns 1987, och parkett läggs nu i alla rum. De en gång så moderna och ”praktiska” heltäckningsmattorna från 1970-talet, har kastats ut då de visade sig vara smutssamlare av stora mått och ett gissel för allergikerna.

Hotell Gästis historia är inte särskilt välbekant för så många varbergsbor och absolut inte för flertalet turister. År 1902 invigdes Stadshotellet, stadens stolthet med elektriskt ljus, hiss och andra moderna bekvämligheter. Med torn och tinnar ståtade det vid långsidan av torget i stadens mitt. Hotell Gästis hamnade med sina enkla rum för resande i periferin, med en också helt annan social och ekonomiskt kundkrets. Detta, en gång ansetts som tredje klassens hotell, har därför inte blivit särskilt uppmärksammat tidigare.

Syfte

Syftet är att, med hjälp av olika källor, lyfta fram ett litet oansenligt hotells historia, eller rum för resande som det kallades, och placera in hotellet i semesterstaden Varbergs liv. Till stöd för min granskning skall jag söka besvara några frågor. Vilken roll hotellet spelat i skuggan av det stora Stadshotellet? Hur påverkades Gästis av tidens utveckling? Vad för slags gäster har hotellet haft genom åren? Spelade sommargästerna en stor roll då, såsom nu? Hur har lokaliteterna förändrats? Under vilka betingelser har man serverat mat och dryck?

Material och kritiska synpunkter

Jag har granskat ritningar på hotellet för att på så vis försöka se hur lokalerna sett ut och varit disponerade efter funktioner. Problemet med detta källmaterial är att ritningar är planer och om dessa realiserats eller inte är osäkert. Jag har också studerat annonser och reklam i tidningar och turistbroschyrer, i vilka man kan finna prisuppgifter och vad för slags typ av tillfälligt boende Varberg har att erbjuda. Jag har studerat mantalslängder för att söka efter boende i Torellska huset, där hotellet etablerades år 1893. Offentliga handlingar från kommunen kan vidare ge besked om alkoholtillstånd eller andra typer av tillstånd för hotellrörelsen. Ett par intervjuer kompletterar dokumentationen.

Gästgiverier

Ordet Gästis är en förkortning av gästgiveri. Följaktligen finns idag en rad hotell eller restauranger som kallar sig Gästis i Sverige. De svenska gästgiverierna har en lång tradition. Seden att ta in på speciella landsvägstavernor går tillbaka till Magnus Ladulås tid för 700 år sedan, då han genom lagstiftning, Alsnöstadgan 1279,¹ skyddade bönderna från våldgästade resenärer. År 1664 kom stadgan ”Krögare och Gästgifware Ordning”, en föreskrift som kom att efterlevas under några århundraden.²

En gästgivare skulle kunna tillhandahålla husrum, säng, lyse, värme, mat och dryck samt föda till hästen. Det skulle finnas tre olika avdelningar, en för ”adlige ståndspersoner” en för ”annat hederligt folk” och en för ”gement sällskap”. Detta var ett krav!³ En gästgivare skulle också stå för skjutshållning till nästa gästgiveri, dock högst två mil. På detta sätt blev gästgiverierna en knutpunkt i det svenska kommunikationsväsendet, och vi kan tacka gästgiverirörelsen att vi fick milstenar, skyltanvisningar och avståndsangivelser.

Gästgiverirörelsen ansågs som samhällsnyttig, därför var en gästgivare privilegierad inom en rad områden. Han var t.ex. befriad från utskrivning, så även fyra av hans anställda. Att arbeta på ett gästgiveri kan därför antas ha varit en eftertraktad anställning. En annan förmån var att han kunde köpa varor av bönderna i grannskapet utan att betala tull eller accis, som annars var brukligt. Dessutom hade gästgivaren ensamrätt på att servera öl, vin och brännvin. Ingen fick öppna krog inom två mils avstånd. Han hade därför en klar särställning, eftersom han slapp konkurrens.

Gästgiverierna blev, bredvid kyrkan, centrum i byn. Här samlades folk för att prata, dricka, spela kort eller tärning. Egentligen var gästgiverierna till för resanden, men de utvecklades ofta till att bli ortens supkrog. Standarden på rummen kunde vara si och så. Det finns brev eller andra vittnesmål bevarade från utländska resenärer som berättar om en inte alltför trevlig och inbjudande miljö. Däremot får ofta personalen gott betyg när det gäller service och skjutshåll.⁴

En stor förändring för gästgiverirörelsen inträffade i mitten av 1800-talet då järnvägsnätet sakta men säkert byggdes ut och Göta kanal invigdes. Skjutshållet minskade markant i betydelse, vilket fick allvarliga följder för alla gästgiverier utefter landsvägarna. Många slog igen och kvar blev de som fortfarande kunde fungera som restaurang med rum för resande. Speciellt i Skåne finns det kvar gästgiverier på landsbygden. Alla har vi väl hört talas om ”Kalle på Spången”. I städerna omvandlades gästgiverierna till små stadshotell eller hotell som ofta fick namnet Gästis.

Gästgiveriet i Varberg

Det lär ha funnits gästgiveri i Varberg i åtminstone 300 år. Det finns en anteckning om en viss Peter Peterson som var gästgivare i Varberg på 1680-talet. Var det låg säger inte anteckningen,

¹ Hartman –83 , sid. 47

² Rhenberg –55, sid. 130

³ Peterson –00, sid. 376

⁴ Rhenberg –55, sid. 130

men i mitten av 1800-talet låg gästgiveriet på Kungsgatan, i det s.k. apotekshuset.⁵ Från mitten av 1870-talet hette gästgivaren Börje Pehrsson, en man som verkar ha varit både driftig och välaktad i stan. Han lät bygga Pehrsonska Trädgården, ett nöjesetablissemang, där dagens Gallerian ligger, och gästgiveriet på Kungsgatan fick benämningen ”Gamla Gästgiveriet”.

I mitten av 1870-talet drogs skjutsrättigheterna in, förmodligen som en följd av de nya kommunikationsmöjligheterna. (Detta är en uppgift jag hittat i Alva Petersons bok, men själv har jag funnit en kvittens i Varbergs museums arkiv undertecknad Eva Berner angående en skjuts av landfiskalen från Holmagärde till Åttabro tur- och retur för 4 kronor år 1884). Börje Pehrsson sades samtidigt upp som gästgivare i Varberg. Tjänsten ledigförklarades och den enda sökande till befattningen var Bernhard Berner, vars fru arbetade som kallskänka hos Pehrsson. År 1876 fick han tjänsten och följande annons gick att läsa i en lokaltidning: *”Varbergs Gästgiveri, som nu övertagits av undertecknad och drives i samma lokal som förut, rekommenderas allmänhetens benägna åtanke. Goda varor, billiga priser och humana behandling har åt denna restauration givit ett gott rykte, vilket undertecknad är sinnad att i allt söka bibehålla. Spirituosa av alla slag finns för avhämtning. Varberg i oktober 1876. BT Berner.*

*Klubb dagar å Gästgivaregården härstädes är fortfarande måndagar och torsdagar. Varberg 2 oktober 1876. BT Berner.”*⁶

1882 dog Bernhard Berner och hans fru Eva tog över gästgiverirörelsen. 1893 tillkännagav Eva Berner att rörelsen flyttat till fastigheten mitt emot Engelska parken, till det s.k. Torellska huset. Och därmed hamnade Gästis där det nu ligger. Här skiljer sig uppgifterna åt. Nelje menar att det fanns ett gästgiveri i det Torellska huset redan 1882, medan Peterson menar att Berner flyttade dit med gästgivaregården 1893.⁷

Torellska huset

Huset är troligen från 1780-talet och byggdes på en tomt som eldhärjats 1767 eller 1768. Namnet härledes till ögonkirurgen Johan Peter Torell som köpte fastigheten 1826.⁸ Huset var ett trähus med mansardtak.⁹ Till fastigheten hörde fyra gårdshus, som bl.a. innehöll kök, brygghus, lador, salubodar, packbodas, fähus och avträden.

Johan Peter och hans fru Susanna Charlotta fick fyra barn, varav två dog som barn och en som 23-åring. Den enda sonen, Otto, som nådde vuxen ålder, är väl egentligen den som gett huset sitt namn, erkänd och beryktad vetenskapsman som han var. Han gjorde expeditioner bl.a. till Island och Spetsbergen för att undersöka inlandsisens utbredning. Han blev professor och chef för Sveriges Geologiska Undersökningar. Han var dock inte speciellt ekonomiskt sinnad och arvet efter pappan försvann tämligen fort. Otto Torell var bosatt i Stockholm och när mamman dog år 1857 hyrdes huset ut till dr Hammarstedt. År 1890 såldes det till G. O. E. Nordblom och Jordan Arthur Olsson. Huset var då skuldsatt. Köpeskillingen var 19 000 kr, vilket i dagens värde är betydligt mer än en miljon. Olsson dog 1894 och därmed blev Nordblom ensam ägare, fast först år 1898.¹⁰

⁵ Rehn –89, sid. 92

⁶ Peterson –00, sid. 377

⁷ Peterson –00, sid.378, Nelje –98, sid. 11

⁸ Nelje –98, sid. 11

⁹ Följaktligen kan det inte vara Torellska huset som finns avbildat på sid. 22 i Neljes bok om Otto Torell.

¹⁰ Nelje –98, sid. 25 och Peterson –00, sid. 101

Epoken Eva Berner

1893 flyttade Eva Berner sin gästgivarerörelse till Torellska huset. Sedan 1876 hade hon varit restauratrice, för det är så hon omnämns i kommunala protokoll. Hon föddes 1844 och ända in på början av 1920-talet hade hon fortfarande hand om Gästis. Hon var alltså verksam väldigt länge. År 1922 försvinner hennes namn från utskänkningstillståndsansökningarna i Stadsfullmäktiges protokoll.

Enligt ritningar från 1897 och 1898 låg själva matserveringen på första våningen mot Västra Vallgatan. Lokalen bestod av en matsalsdel och en kafédel. Matsalen hade sin ingång från Västra Vallgatan och kaféet ingång från Borgmästaregatan. På andra våningen fanns en privatbostad och till en början 4 uthyrningsrum. På en ritning från år 1897 ser man ett planerat nybygge med 11 nya uthyrningsrum i huset utefter Borgmästaregatan 3-5. Att det är frågan om rum för resande är det ingen tvekan om eftersom rummen ligger på rad i en korridor. År 1900 hade Eva Berner nio pigor och en dräng anställda.¹¹ Anmärkningsvärt är att ingen av de anställda var födda i Varberg.

På ett hyreskontrakt från 1913 står det att Eva Berner för 4.000 kronor om året hyr hela den gamla byggnaden mot Västra Vallgatan bestående av matsal, kaférum, våning, kök och resanderum, vind och källare. På andra våningen ingick 11 resanderum i det s.k. nya huset på Borgmästaregatan samt halva vinden. Dessutom ingick vedbod och ishus.¹²

1913 var huset och rörelsen försäkrat till 47.000 kronor med en årsavgift på 225 kr och i detta brandförsäkringsavtal kan man konstatera att Gästis hade allt som allt 16 rum som hyrdes ut till resande.¹³

På Museet hittade jag ytterligare ett dokument från år 1913 som visar Gästis standard, nämligen ett kontrakt med Yngeredsfors kraftverk. Gästis betalade för 3 st. glödlampor à 75 watt, 15 st. à 60 watt, 1 st. à 55 watt och 1 st. à 20 watt samt hyra för en elmätare. Speciellt ljusst lär det väl inte ha varit för gästerna.¹⁴

Utskänkning

Namnet Eva Berner och Gästgivargården finner man i Stadsfullmäktiges protokoll i samband med att hon söker tillstånd att servera öl och vin, något man gjorde för tre år i taget.

Att servera alkohol har sin egen historia i Varberg. På 1800-talet fanns det många krogar i stan, både allmänna och lönnkrogar. 1855 infördes en mer restriktiv brännvinslagstiftning som ett led i nykterhetssträvandena. För att servera alkohol krävdes utskänkningstillstånd. Länsstyrelsen var den myndighet som gav tillstånd för tre år i taget, men stadsfullmäktige måste tillstyrka. Ett sätt att begränsa tillgången på sprit var t.ex. att i lag förbjuda servering av sprit på söndagar (1905) eller att man införde måltidstvång (1900).

Särskilda bolag skulle ha hand om spritförsäljningen och det utan vinstintressen. 1899 grundades Nya Spritbolaget och utskänkningstillstånd gavs endast till Varbergs Hotell, Pehrsonska Trädgården, Gästgivargården och Teatern i samband med evenemang. Efter en

¹¹ Peterson –00, sid. 101

¹² Varbergs Museums Arkiv

¹³ Varbergs museums Arkiv

¹⁴ Vbg Museums arkiv nr 8381

förskingring bildades ett nytt bolag, Warbergs Spritbolag, som hade sina lokaler i det nybyggda Stadshuset vid torget, en byggnad som hyste det splitternya Stadshotellet (1902).¹⁵ 1903 ville Stadsfullmäktige minska sprittillgången i stan. De inskränkte spriträttigheterna till endast två krogar, Stadshotellet och Pehrssonska Trädgården. Om somrarna fick Societetsrestaurangen och Warbergs Hotell spritutskänkningsrättighet och Teatern fick fortsatt förtroende att servera sprit vid föreställningar. Gästgivaregården förlorade sitt tillstånd. I ett stadsfullmäktigeprotokoll från 29/5 –03 står det att Eva Berner sökt spritutskänkningstillstånd, men fått avslag eftersom 2: a klassens servering inte behöver servera sprit för badgästernas räkning. Däremot hade hon blivit erbjuden utskänkningsrättighet i Societetsparken men tackat nej. I detta protokoll nämns också att hon har rum för uthyrning och att hon får servera öl och vin. I ytterligare ett protokoll från 1903 (30/9) står det att det på Gästgivaregården inte skulle få förekomma spritförsäljning. Det är ej nödvändigt ”...ty då skulle alla som uthyra rum till resande möjligen göra anspråk på lika rätt i sådant hänseende”. Gästis får alltså fortsättningsvis bara servera öl och vin, ett tillstånd som förnyades vart tredje år. På 1990-talet återfår Gästis öl-, vin- och spriträttigheter i samband med att en kvällsbuffé med varma rätter serveras till hotellets gäster. Om man läser protokollen från Stadsfullmäktigemötena förstår man att det inte var helt självklart att fru Berner skulle få fortsätta att servera alkohol. Nykteristerna verkade för en klart restriktivare linje och några gånger har jag stött på ledamöter som uttrycker sitt ogillande om att förnya tillståndet. Den 30/7 1916 menar en Herr Sandberg att Eva Berner inte borde få servera alkohol, eftersom hon inte sköter rörelsen på ett tillfredsställande sätt. Vidare sägs det på ett möte den 19/10 1917 att ”skötseln lämnade mycket öfrigt att önska”. Birger Svenson reserverade sig mot beslutet att förnya utskänkningstillståndet, som trots allt, röstades till Berners fördel med 18 röster mot 10.

Detta säger en del om vad det var för standard på Gästis på den tiden; ett andra eller tredje klassens hak med resanderum i förmodligen samma klass.

Övernattningsmöjligheter i Varberg under första hälften av 1900-talet

Från mitten av 1800-talet hade Varberg blivit känt som kurort med brunnsdrickning och allt vad det innebar. Kända personer kom till Varberg för att roa sig och dricka brunn. 1852 upprättades ångbåtstrafik och kort därefter kom järnvägen. Det förenklade kommunikationerna till och från stan. 1866 invigdes både ett varm- och kallbadhus. Det gamla kallbadhuset slogs sönder av en storm 1902, men byggdes upp igen och stod klart 1908. Societetshuset med park invigdes i mitten av 1880-talet. 1925 var det moderna varmbadhuset klart. Från att ha varit societetens resmål blev Varberg alltmer folkligt ju mer ledighet svensken fick och ju mer allmänt det blev att bada i havet. Varberg blev känt för sina fina bad.

Det fanns egentligen bara två övernattningsställen som benämns som riktiga hotell i Varberg runt sekelskiftet. Det var Warbergs Hotell och Stadshotellet.

Warbergs Hotell startade på 1877 och var därmed det första hotellet i stan. Det byggdes ut 1880 och 1881. Hotellet var en träbyggnad i två våningar. Detta visade sig vara förödande eftersom en brand, orsakad av en gäst, gjorde att hela hotellet brann ner 30/1 1898. Hotellet var dock ordentligt försäkrat och redan 1899 stod det nya tegelhuset färdigt och hotellverksamheten kunde fortsätta. Hotellet konkurrerade med Pehrssonska Trädgården och

¹⁵ Jögård/Carlsson –02, sid.58-59

Gästgivaregården och lockade gäster att för 2.50 kr/dygn erhålla helpension. Inredningen var flott och påminde om Societetshusets festsal.¹⁶

Warbergs Hotell har genom 1900-talet ofta förekommit i annonser. Det är det intryck jag fått när jag läst gamla turistbroschyrer och informationsblad om Varberg. Så här kan det låta från 1927. *"Varbergs Hotell, ..., har ett 30-tal resanderum. Restaurangavdelningen består av en stor, smakfullt och modernt inredd matsal, ett par mindre matsalar samt kafélokaler. Därjämte trädgårdsservering i en till hotellet hörande vacker, lugn trädgård. Billigt abonnemang. Inom hotellet finns trevliga sällskapsrum. Garage Benzin."*¹⁷

År 1950 ser annonsen ut så här: *"Sommargäster - bo, ät och roa er på Varbergs Hotell. God mat, God stämning, God musik. Kapellmäst. Nils Holmström Fullständiga rättigheter. Trädgårdsservering. -dans-"*¹⁸ Hotell Varberg vill alltså framstå som stället där man roar sig och övernattar bäst i Varberg.

Den enda riktigt jämbördiga konkurrenten till Warbergs Hotell blev det nya Stadshotellet. Från första motionen 1898 tog det bara fyra år innan den pampiga byggnaden, som dessutom inrymde Varbergs nya Stadshus, stod färdig. Utöver hotell och stadshus fanns det affärslokaler, post, spritutskänkningslokal, barberare och privatvåningar i byggnaden, som sträckte sig runt kvarteret. Själva hotelldelen var placerad på andra och tredje våningen. På andra våningen fanns 25 resanderum, kafé och två mindre serveringsrum, samt personalutrymmen. På tredje våningen fanns ytterligare 25 resanderum, en festvåning, en salong, två toaletterum och personalrum. På bilder från den här tiden framstår lokalerna som mycket ståndsmässiga.¹⁹ Jag antar att Stadshotellet blev ett viktigt boendeanternativ för turister som ville bo lite elegantare i Varberg. Även Stadshotellet har varit en flitig annonsör. 1936 ser annonsen ut så här i *"Beskrivning över Varberg"*: *"Stadshotellet Västkustens modernaste och populäraste hotell med den bästa maten och de humanaste priserna. Rum med kallt och varmt rinnande vatten och telefon. Konsertmusik. -Dansmusik. Dans lördag och söndag. Billigt abonnemang. Ferm betjäning. Vördsamt Bengt Andersson"*²⁰

Länge var det bara Stadshotellet, Hotell Varberg och Societetsrestaurangen som hade spritutskänkningstillstånd. Övriga pensionat och serveringar hade bara pilsnerförsäljning.

Varberg växte i popularitet som sommarstad, inte minst baden av alla de slag lockade. Därför fanns det ett stort behov av bäddar. Då liksom nu fanns det möjlighet att hyra privatrum, men utöver de två hotellen, är det pensionat och resanderum av enklare slag, som märks i reklam och informationsbroschyrer. I *"Varbergs havsbad och kurort"* från 1932 rekommenderas Stadshusets, d.v.s. Stadshotellet, cirka 50 rum med varmt och kallt vatten, Warbergs Hotell med cirka 30 rum, Pehrsonska trädgården, 12 rum och slutligen Fastens pensionat, 12 rum. Gästis nämns inte. Fastens pensionat låg granne med dagens Gästis, på Västra Vallg. 35, i en tvåvånings träbyggnad. Detta hus revs på 50-talet och därmed upphörde Fastens kafé och pensionat. Ägaren Robert Johansson sökte varje år, liksom alla andra restaurangidkare, utskänkningstillstånd, men vid ett flertal tillfällen ville inte nykterhetsnämnden förnya tillståndet. Stadsfullmäktige röstade trots det till Johanssons fördel. När jag berättade detta för Bertil Diding, 89 år i år, förstod han så väl att det kunde vara på det viset, eftersom Fastens kafé var känt som ett riktigt tillhåll för drickande gäster.

¹⁶ Peterson -00: sid.110

¹⁷ Varbergs Turistförening årskrift 1927

¹⁸ Varberg 1950

¹⁹ Jögård, Carlsson -02, sid. 26

²⁰ Beskrivning över Varberg 1936

”Vid kusten” hette en annan årligen utkommande turistbroschyr över Halland och här nämns 1933 Gästis resanderum som ett boendeanternativ, fast med väldigt liten stil tillsammans med sex andra pensionat. Inga prisuppgifter förkommer. Det gör det däremot för Stadshotellet och Varbergs Hotell. Ett dubbelrum kostade 8 kronor på båda ställena, medan enkelrummet var 50 öre billigare på Varbergs Hotell. Därför kan man dra slutsatsen att Stadshotellet och Varbergs Hotell var de enda hotell av klass här i Varberg.

Ur samma broschyr 1939 har dock en förändring skett. Nu står alla boendeanternativ under samma rubrik. Här förekommer, utöver de två stora hotellen, Gästis Resanderum, Järnvägshotellet, Pehrsonska Trädgården, Fastens pensionat och Hemgårdens pensionat. Alla dessa pensionat låg på Västra Vallgatan. Priset för ett enkelrum sträcker sig från 150 (Järnvägshotellet) till 600 (Stadshotellet). Gästis ligger på 400 till 500. Förvånade högt, anser jag! Dubbelrumspriset varierar mellan 400 och 1000. Gästis har lagt sig på en mellannivå, 700-750. Notera att priserna är angivna i ören! Något som förbryllar mig är, att det i detta häfte står att Gästis Resanderum endast hade 8 rum att hyra ut. Enligt en ombyggnadsritning från 1936 borde hotellet haft ca. 20 rum. Kanske var det så att en del av rummen hyrdes ut till långtidsboende?

Utöver pensionat, resanderum och hotell fanns det ett stort utbud av privatrum. Så här står det i ”Varbergs havsbad och kurort” från 1932. ”Överallt i staden uthyres en mängd *propra, välmöblerade enkelrum och dubletter samt små våningar med kök*”. Än idag är det populärt att hyra ut privatrum till sommargäster.

Gästis efter Eva Berner

När Eva Berner hade Gästgivaregården hade hon hand om både resandevåningen och restaurangdelen. Detta kommer så småningom att delas upp. En person har hand om matsalen och en har hand om hotellrummen. När denna uppdelning sker har jag inte kunnat finna men det kanske skedde redan på 1920-talet. Från mitten av 1930-talet vet jag att det var skilda ägare. Det fanns en inre trappförbindelse mellan de två verksamheterna, och det kan te sig troligt att resandegästerna gick ner till Gästis matsalar och åt frukost. Frukost ingick inte som en självklarhet i övernattningspriset förrän på 1970-talet, då Gästis i en liten skala började servera en frukostbuffé bestående av kaffe eller te, smörgås, ost och korv. (Det lär visst ha varit Scandichotellen som började med frukostbuffén, vilken är känd som Swedish breakfast ute i världen).

Ägarna till själva fastigheten var oftast inte desamma som de som drev rörelserna i huset. 1899 ärvde änkan Nordblom fastigheten av sin man och hon förblev ägare ända fram till 1912 då hon sålde fastigheterna till grosshandlare Birger Svensson för 38 250 kronor. Redan 1913 säljer han det L E Ericsson i Horred för 65 500 kr. Ytterligare en ägare är det innan Per August Lindqvist köpte husen för 81 000 kr 1917.²¹ En rejäl värdestegring på fem år kan man tycka! Därefter upplyser inte materialet vem som ägde huset förrän fram på mitten av 1930-talet då Lahnborg tog över. Han var son till den Lahnborg som hade färgaffären på Norrgatan. Den ene sonen tog över affären och den andre skötte Gästis resandevåning. När jag pratade med Lahnborgs änka, Aina Lahnborg, boendes i Stockholm, menade hon att mannen hade lagt ner ett stort arbete för att renovera lokalerna, som hade varit väldigt nedgångna. Han var ägare i ca tio år.

²¹ Oskar Mellins arkiv, VMA nr 8348

Näste ägare blev Bertil Diding, som ägde fastigheten fram till 1987 då Kungsbackabon Hans Bratt köpte under den värsta fastighetsspekulationshaussen. Värdet på fastigheten ca tredubblades på tre år. Fastighetsbubblan sprack och hans bolag gick i konkurs. Konkursförvaltningsbolaget, Securum, tog över en tid innan Bertil Diding åter igen köpte fastigheten, för att några år senare sälja den till sin son Lasse Diding, som nu är både fastighets- och hotellägare, något som inte varit så vanligt i husets historia.

Gästis Matsalar

Själva matsalsdelen har haft olika namn genom 1900-talet. Först hette den Gästgivaregården, när det verkligen var en gästgivaregård. På ett fotografi från 1909 ser man en skylt där det står Nya restauranten. Därefter kommer det namn som kom att leva längst, nämligen Gästis matsalar. När Margit Lambert tog över restaurangen på 50-talet tyckte hon att Gästis matsalar lät lite billigt så hon ändrade det till Gästgivaregården igen och så hette det till verksamheten las ner och lokalerna började användas som biljardhall på 60-talet.

Det har varit en lång rad olika ägare till restaurangen, och det är framför allt kvinnliga ägare. Jag har funnit ägarna genom att leta i Stadfullmäktiges protokoll, då pilsnertillstånd beviljats. 1922-1931 hette ägaren Selma Emilia Andersson, 1931-34 Ada Andersson, 1934-35 Selma Svensson, 1934-39 Signe Gunnarsson, 1939-47 Signe Ankner, 1947-49 Algot Andersson, 1949-50 Bertil Sjögren, 1950-52 Gull Persson, 1952-59 Margit Lambert och 1959- Are Olofsson.

Under andra världskriget var det hårda tider med brist på varor och ransoneringskuponger. Matsalen var ljus och fin med bord dukade med vita dukar. Rökrummet mot Norrgatan, dit man gick för att njuta av en cigarr eller cigarett efter måltiden, var mörkare inredd. I hallen fanns hängare, en telefonhytt och ett aktuellt bioprogram som hängde på väggen.

Restaurangen hade bara öppet under dagen och många av gästerna var s.k. abonnenter. Det var ensamhushåll som på ett enkelt och bekvämt sätt skötte mathushållet genom att gå ut och äta. Priserna låg i en helt annan prisklass jämfört med idag. Vanetroget satt man vid sin favoritservitris bord och gav henne så pass med dricks, så att hon kunde leva på sitt arbete som servitris. Lönen var usel och systemet byggde på att de fick dricks. Personalen bestod av kock, kallskänka och 2-3 servitriser.

Under somrarna var det högsäsong. Läget var bra i närheten av järnvägsstationen och lockade därför mycket turister. Gästis matsalar hade rykte om sig att vara respektabel restaurang.²²

I ett kåseri i HN 28/1-03 beskriver Börje Larö sin tid som stamgäst på Gästis matsalar åren -45-46. Han skriver: "...ett trivsamt ställe med god mat och trevlig personal. Här träffade man sina jämlingar, det vill säga ungarlar som ännu inte bildat familj." Larö har sparat en räkningen från april 1946, vars summa slutar på 57.71. För detta fick han: två dagar à två mål à 2.75, 17 dagar à ett mål à 1.65, åtta extra måltider à 2 kr, tre pilsner och två sockerdricker för 2.05, sju mjölk, två smörgåsar och en kaffe för 3.30. I ett samtal med Börje Larö berättade han vidare att alla stamgäster hade sitt eget kuvert med servett. Maten var vällagad med inriktning på husmanskost och på söndagar var borden dukade med vita dukar.

²² anonym källa

Stamgästerna kallades abonnenter och i annonser har jag funnit exempel på hur de önskar just denna typ av matgäster. ”*Abbonenter mottages*”²³ står det i en annons för Gästgivaregården. Idag är detta system med egna kuvert helt borta i Sverige och att ”abonnera” på de flesta av sina mål/dag på restaurang är det få som har råd med. Det blev helt enkelt för dyrt att äta ”på lokal” när restaurangägare tvingades höja priserna för att kompensera sig mot högre personalkostnader p.g.a. sociala avgifter som infördes på 60-talet. Men fortfarande lever det kvar till viss del i Frankrike, där jag stött på stamgäster på restauranger som sparar sin servett och flaska vin till dagen därpå.

Algot Andersson, som hade hand om matsalarna 1947-49 tröttnade på att ”röra i grytorna”, och tog över Gästis resanderum i stället. Därmed inleds en kort nedgångsperiod med täta ägarbyten för restaurangen. 1952 gick rörelsen i konkurs och ägaren dömdes för bokföringsbrott.

När Margit Lambert köpte Gästis matsalar fick hon starta med att renovera de slitna lokalerna under hela hösten, innan hon kunde öppna. I en intervju, 28/12 -02, berättade hon att hon och kompanjonen, Nea Sylvander, försökte inreda restaurangen i gustaviansk stil. Med stolthet berättade hon att en tidning hade jämfört lokalerna med ”Sju små hem”, en restaurang i Köpenhamn. De ändrade namnet till Gästgivaregården igen och lät sätta upp en skylt med detta namn på fasaden. Restaurangen bestod av en mindre matsal, där ett smörgåsbord dukades upp varje dag kl. 8, en större matsal, som även fungerade som festlokal, ett kafé- och rökrum, mot Norrgatan, dit gästerna gick efter de hade ätit, en vestibul möblerad med en sittgrupp och ett kök. Utöver dessa lokaler fanns det ett minimalt kontor, skafferi och ett potatisförråd. En våning upp fanns ett litet personalrum.

Spriträttigheter hade de inte, förutom till abonnerade festtillfällen. Däremot hade de tillstånd att servera öl och vin. Utöver smörgåsbordet serverades lunch och à la carte-måltider.

Arbetsdagarna kunde börja tidigt i ottan och sluta långt in på natten om det var privatbokat. Ofta var det bokat för föreningar, bröllop eller begravningar. Även Margit Lambert vittnar om att somrarna var bra och att de var tvungna att ha extrapersonal utöver den ordinarie kocken, kallskänkan, diskaren och de två servitriserna.

När kollegan flyttade till USA blev det alldeles för arbetsamt att driva rörelsen själv, därför beslöt Margit Lambert att sälja 1959. Enligt henne började ånyo ett förfall av restaurangen. Inredningen såldes och den gustavianska epoken med de fina borden, stolarna och armaturen försvann.

När hon inspekterade lokalerna, nu ombyggda till hotellrum, i slutet av december -02, kunde hon konstatera att det inte var mycket som var sig likt, bara en baktrappa som hade lett upp till ett personalrum på andra våningen var densamma.²⁴

Gästis resanderum till Hotell Gästis

Om man läser i turistbroschyrer från 50-talet märker man att Gästis resanderum helt plötsligt ändrar namn till Hotell Gästis. Detta skedde 1953. Jag förmodar att det är ett försök till statushöjning att kalla sig hotell. På 50-talet fanns det fem hotell i stan, varav ett fortfarande

²³ Varbergs reso Sommar-och Höstprogram 1958

²⁴ Intervju med Margit Lambert 28/12 -02

kallar sig resandevåning (Bergklinten). Alla småpensionat på Västra Vallgatan, förutom Hotell City mitt emot järnvägsstationen, har upphört.

På ritningar ser man att Hotell Gästis hade ca 20 rum 1952. Dessa låg på andra våningen utefter V.Vallgatan, Norrgatan och Borgmästaregatan. Rummen mot Norrgatan kom till på 30-talet. Bland uthyrningsrummen fanns en lägenhet bestående av två rum och kök. Här bodde den som drev hotellet. Anna Nilsson hade hotellet på 40-talet fram till 1950 då hon av åldersskäl inte längre orkade driva ett hotell. I ett protokoll har jag lästa att hon skötte rörelsen med hjälp av två städerskor. Efterträdaren blev Algot Andersson, han som tidigare haft Gästis Matsalar. Ägarbytet skedde inte helt utan bekymmer. Anna Nilsson ville sälja rörelsen till Algot Andersson för 55 000, men husägaren Bertil Diding ansåg att det var för mycket för ett hotell i ett så pass dåligt skick. Han erbjöd sig istället att köpa rörelsen 30 000 och därefter stå för reparations- och förbättringsarbeten, vilket även var ett krav från brandmyndigheterna. Så skedde och kort därefter sålde han till A. Andersson till det pris som A. Nilsson begärt. A. Nilsson ansåg att affären gått till på ett felaktigt sätt och stämde B. Diding, som fälldes för ocker i Rådhusrätten. Denna dom överklagades och han friades helt i högre instans. Rätten menade att det var ett skäligt pris som Nilsson betalt p.g.a. situationen på hyresmarknaden, hyresregleringar, rörelsens goda läge och att det fanns möjlighet till en vinstgivande verksamhet. Dessutom fastslog rätten att 30 000 var ett riktigt pris med hänsyn till hotellets dåvarande skick.²⁵ Av detta kan man dra slutsatsen att det fanns behov av hotellrum i Varberg på 50-talet. I detta skede fick hotellet ytterligare tre rum på vinden.

Andersson och hans familj drev hotellet fram till 1968 då Lasses bror Jan köpte rörelsen. I början bodde även de i den lilla lägenheten inne i hotellet. Med småbarn levde de med hotellet dygnet runt. Om detta berättade Marianne Diding (Jans fru) den 11/1 –03. När de tog över hade hotellet 30 rum. Tre rum hade byggts till på vinden och andra utrymmen som tidigare använts som förråd och personalrum hade byggts om till uthyrningsrum. Rummen var mörka och nedgångna med slitna parkettgolv, dåliga möbler och med uppspikade tygstycken till gardiner. Kort sagt, det fanns ett stort behov av en rejäl upprustning. Jan och Marianne tapetserade med en ljus tapet, la in heltäckningsmattor, köpte nya sängar, satte upp gardiner i brandgula och gröna färger och investerade i nya sängkläder. På rummen fanns det gamla betjäningssystemet kvar. Gästerna tryckte på en liten knapp i rummet och en lucka föll ner på en tavla i receptionen. Ofta fick personalen springa förgäves eftersom gästen hade tagit miste på lys- och betjäningssknappen!

Det fanns endast tre toaletter och en eller två duschar till 30 rum. Hotellstäderskan Gullan Gabrielsson berättar att köerna var långa i korridoren när en hel busslast med resenärer skulle duscha ungefär samtidigt. Idag skulle ingen hotellgäst nöja sig med att dela dusch och toalett med andra!

På 60-talet var det fortfarande vanligt att gästerna satte ut sina skor utanför dörren för att få dem putsade till dagen därpå. När denna service försvann vet jag inte, men ingen gäst skulle idag komma på tanken att ställa ut sina skor i korridoren.

Telefoner fanns inte på rummen och ville man ringa fick man nyttja telefonhytten vid receptionen. Det fanns bara en TV på hela hotellet och den fanns inne i den privata lägenheten. Därför samlades många gäster om kvällarna och tittade på TV tillsammans, något som skapade en trivsam hemtrevlig känsla. Gästis var i ordets rätta bemärkelse ett familjehotell. När väl alla rum utrustades med telefon och TV-apparater försvann något av trivseln, menar Marianne. Alla satt var och en för sig och tittade på TV.

²⁵ Hovrättsdom för Västra Götaland 25/3 1955

Tidens krav krävde dusch på rummen, vilket medförde att alla rum försågs med en fristående duschkabin, något malplacerat kan man tycka, men det blev väldigt uppskattat av gästerna, berättar Gullan. Toaletterna fanns fortfarande kvar i korridorerna ända fram till -89, då arbetet påbörjades att förse alla rummen med badrum.

Det var fyra stycken som arbetade på Gästis under den här tiden, Jan och Marianne och Mariannes mamma Linnea och Gullan. De tre som arbetade i receptionen jobbade ett dygn i sträck, vilket i praktiken innebar arbetstid vart tredje dygn. Det blev 240 timmar/månad, klart över en normal heltid. Meningen var dock att den som hade dygnspasset hade lov till att sova nattetid. Men man skulle vara beredd om någon ringde. Det var alltså bemannat dygnet om. Det är det inte idag. Det kommer för få spontangäster om nätterna, för att det ska vara lönsamt.

Jag frågade Marianne var det var för slags gäster de hade under deras tid på 70- och 80-talet. Hon menade att det var många stamgäster, bl.a. televerksarbetare som var på kurs i Varberg, anläggningsarbetare på Sjukhuset och Ringhals och sommargäster som återkom sommar efter sommar. Lysekils Fiskerilaboratorium kom hon särskilt ihåg eftersom de absolut ville ha de tre rummen på vinden, annars kom de inte! Marianne betonade att gästerna trivdes så bra på Gästis eftersom andan var så familjär och personlig.

1969 kostade ett enkelrum 22 kr och ett dubbelrum 34 kr. City, Bergklinten och Gästis höll ungefär samma prisklass (18-34 kr). Fortfarande var det Stadshotellet och Varbergs Hotell som var de ”finare” hotellen, med priser på 32-55 kr. De hade i princip samma priser. En frukost kostade ungefär 4 kr extra på alla hotellen.²⁶

I mitt samtal med Marianne bad jag henne berätta några speciella minnen från den tid de hade hotellet. Inte helt oväntat var det de överraskande situationerna och de udda personerna hon mindes bäst. Bl.a. berättade hon om en ung sjöman som fick ta in på trebräddsrum eftersom alla andra rum var upptagna. Han lämnade in nyckeln i receptionen i fall någon mer skulle checka in på rummet! Det säger en del om enkelheten i själva boendet på Gästis på den tiden! Marianne berättade också att många dansorkestrar tog in på hotellet efter spelningar i Nöjesparken, varpå en massa kvinnliga fans stod ute på gatan och tjoade om nätterna. Hon mindes med värme och glädje många stamgäster, och under intervjun skrattade hon gott åt en hel del tokiga minnen.²⁷

Hotellsituationen i Varberg på 90-talet

Början av 90-talet blev en viktig tid för hotellen i Varberg. Det var antingen satsa eller lägga ner. I slutet av 80-talet fanns det långtgående planer på att bygga ett stort konferenshotell i Stenbrottet vid havet. Det fanns ett stort behov av hotellrum i högkonjunktursens tid, optimismen var stor. Det blev inget av dessa planer i Varberg utan projektet flyttade till Falkenberg. Istället byggdes Fregatten i hamnen och Kusthotellet byggdes om till ett flott hotell. Ungefär samtidigt skedde en konjunkturedgång och fastighetsbubblan sprack.

²⁶ Sommar Varberg –händelsecentrum- 1969

²⁷ Intervju med Marianne Diding 11/1 -03

Hotellen drabbades av en rejäl nedgång. Det omoderna City (mitt emot järnvägsstationen) tvingades lägga ner. Ingen ville längre bo på ett hotell utan badrum och toalett på rummen. De enklare pensionaten hade försvunnit i ett tidigare skede eftersom husen rivits. (Fastens, Perhssonska trädgården, Hemgården i kvarteret Berget och Berglunds rum) Kvar var Stadshotellet, Varbergs Hotell, Gästis och Bergklinten.

I en tidningsartikel i HN -91 kunde man läsa att Stadshotellet tappat 20% av beläggningen sedan Fregatten etablerat sig stan. Fregatten framstod som det nya fina hotellet, vilket speglades i enkelrumspriserna. Ett enkelrum på Stadt kostade 920:- medan ett på Fregatten kostade 990:-. Gästis var inte ens tillfrågad om beläggningssituationen eller om rumspriserna. Det säger en del om vilken status Gästis hade för drygt tio år sedan! Priskriget rasade i stan när Varbergs Hotell sänkte sina enkelrumspriser med 200 kronor. I en intervju i HN menade dåvarande ägaren till Varbergs Hotell att något drastisk måste göras för att klara sig i konkurrensen. Priskriget fortsatte och -93 var det Stadt som sänkte sina priser avsevärt för att klara sig mot Fregatten. Gästis låg i en annan prisklass och konkurrerade därför inte om samma gäster som de övriga hotellen. Gästis var fortfarande det enkla hotellet som inte frekventerades av ”kostymfolket”.

1994 satsade det nedslitna Stadshotellet stort på att renovera lokalerna och att bygga ut konferensverksamheten, trots det kärva ekonomiska läget. De nya ägarna, med ambitioner att återställa det forna tiders flotta Stadshotellet, har lyckats förena bra konferensmöjligheter, med god mat och på en exklusiv spaanläggning i asiatisk stil, en nysatsning i tidens anda.²⁸ Spa har blivit något som gynnar Varbergs turistliv. Varbergs Kurort Hotell & Spa (tidigare Kusthotellet), Fregatten med Kurortsstaden, Stadt med Asia Spa, Varmbadhuset och Kallbadhuset har blivit viktiga inslag i Varbergs profilering som kurortsstad. Gästis byggde 1991 en liten bastu i 1700-talsvalven i källaren, en verksamhet som nu byggs ut. Man åker på nytt till Varberg för att må bra, och för att vårda kropp och själ! De senaste åren har det totala antalet övernattningar ökat i Varberg, så det visar att kurortssatsningen slagit väl ut!

Det hotell som hamnat i bakvattnet är Varbergs Hotell. Det saknar konferensmöjligheter och har heller inget spa att erbjuda.

Bergklinten, det lilla charmiga hotellet på V. Vallgatan, har nu i vinter, -03, fått en ny ägare som tänker satsa på att renovera de tio rum som hotellet har.

Vandrarhemmen är dagens arvtagare till de enklare pensionaten och resanderummen. På vandrarhemmen är standarden inte lika hög som på hotellen, och ingen kräver det heller. Här kan det finnas gemensam dusch och toalett till flera rum, men många moderna vandrarhem håller hotellstandard idag. Servicen får man dock stå för själv! Det finns åtminstone fem vandrarhem i Varberg med omnejd. Camping är ytterligare ett boendevalternativ på frammarsch.

Gästis utveckling under 90-talet fram till idag

Att satsa eller förvinna kan man nog sammanfatta situationen för Gästis i slutet av 80-talet och början av 90-talet. Att duscha i en duschkabin och dela toalett med alla andra hotellgäster dög inte längre för den moderne resenären. En känd svensk sångerska besökte Varberg med en barnmusikaluppsättning. När hon insåg att det bara fanns toaletter i korridorerna höll hon på att checka ut fast det var sent på kvällen och mitt i sommaren. Aldrig hade hon bött på ett sämre hotell!

²⁸ Jögård Carlsson, -02, sid.79-81

Det var alltså nödvändigt att installera badrum i alla rummen, vilket skedde successivt i slutet av 80-talet. Frukostbuffén utvecklades och Gästis införde något så unikt som att gratis bjuda på en kvällsbuffé med två varma rätter varje kväll. Detta blev populärt bland nya och gamla gäster, eftersom de många resande i jobbet kunde på ett bekvämt sätt inta sitt kvällsmål. Det fungerar också rent socialt, för det blir en naturlig träffpunkt, i en för övrigt så anonym hotellmiljö. Man kan nästan påstå att det knyter an till forna tiders gästgivaregård. Gästis har blivit ett ”gästis” igen! För första gången uppmärksammades Gästis bland konkurrenterna i stan. Strax därefter införde Fregatten en liknande kvällsrätt.

Matsalen har byggts om och till fyra gånger under en dryg tioårsperiod. Nu är det dags igen. Ytan räcker inte till i dagsläget, och för tredje gången på kort tid måste tvättstugan flyttas för att ge plats till den nya matsalen. Förhoppningsvis är det sista gången den flyttas. 90-talet har präglats av ständiga tillbyggnader eller ändringar. Gäster som återkommer med oregelbundna mellanrum förvånas ständigt över nya lokaliteter. De har också fått stå ut med en hel del byggdamm!

När Lasse tog över var hotellet i stort behov av en grundlig upprustning med målningsarbeten och nya mattor överallt. 1989-90 kom badrummen till. 1990-91 byggdes första våningen om till hotellrum, den våning som tidigare varit Gästis matsalar, biljardhall och gym. 1993 slogs några små enkelrum ihop till större rum. 1994-95 byggdes fyra nya rum utefter Norrgatan. 1995-96 byggdes bibliotek och takterrass. 1998-99 byggdes det lilla gamla lägenhetsköket om till ett mindre restaurangkök. 1999-00 utökades receptionen och matsalen. 2000-01 inreddes vinden mot V.Vallgatan till ett konferensrum och vinden mot Borgmästaregatan blev sju nya rum. 2001-02 renoverades det lilla trähuset på Borgmästaregatan till ett hotellannex med elva rum. Nu i år blir det en större matsal och åtta nya rum ska stå färdiga till sommaren i f.d. Williams Pub. Med den här uppräknningen vill jag visa att ett hotell ständigt behöver förändras, dels för att möta marknadens efterfrågan, dels för att fullfölja ambitionen att ständigt utvecklas. Allt som allt blir det ett hotell med ca 60 rum. Nya byggplaner finns och ritningarna ligger just nu hos byggnadsnämnden. Tanken är att de gemensamma utrymmena ska bli fler med bl.a. bibliotek, röksalong och bad.

Ambitionen på Gästis är att alla ska känna sig välkomna. Än idag har vi många ”jobbare”, försäljare och återkommande sommargäster. Men sedan augusti -02, då Dagens Industri gav Gästis 21 av 25 poäng i ett hotelltest, har även ”kostymfolket” visat intresse. Först nu har Gästis blivit ett hotell i varbergarnas ögon, för uppmärksamheten i de lokala medierna var stor efter DI:s artikel. Hotell Gästis uppfattas inte längre som ett skumraskhotell.

Idag är det billigare att bo på Varbergs Hotell än på Gästis. Stadt och Fregatten ligger över Gästis priser, men rumspriserna på Gästis har nog ökat mest, procentuellt sett under den senaste tioårsperioden. Priserna har överlag inte stigit så mycket sedan början av 90-talet. Konjunkturläget och fastighetsbubblan som sprack har antagligen bromsat prisutvecklingen. Varbergs Kurort Hotell & Spa är dyrast i Varberg med 2090 kr för ett dubbelrum. De övriga hotellen ligger på 900 till 1395 kr²⁹. Det ska bli intressant att se i vilken prisklass det nyrenoverade Bergklinten kommer att lägga sig. Alla hotellen sänker priserna under sommarmånaderna för att locka turister.

²⁹ Varbergs sommarkatalog 2002

Sammanfattning

Att resa genom Halland eller att resa till Varberg som turist har påverkat tillgången av övernattningsställen sedan lång tid tillbaka. Allfarsvägen gick utefter kusten och gästgiverierna var många. I samband med bad- och kurortskulturens uppgång på 1800-talet ökade behovet av rum för tillfälliga besökare. Därför har utbudet av hotell, pensionat och resanderum varit viktigt för Varberg. Än idag är sommarturismen mycket betydelsefull för Varberg och behovet av rum är stort. Det fanns olika typer av boende beroende på vem man var och hur mycket man hade lust att spendera. Varbergs Hotell var det första fina och ansedda hotellet i stan. I början av 1900-talet byggdes det ståtliga Stadshotellet, vilket skapade en viss konkurrens. Enklare boende fanns det gott om med en rad små pensionat och resanderum. Det är till den här kategorin man får räkna Gästis resanderum. Under årens lopp har både Gästis matsalar och Gästis resanderum haft sina upp- och nedgångar, med en rad olika ägare. Trots vissa perioder med nedslitna lokaler och konkurser har rörelserna levt vidare. Matsalen var kvar ända in på 60-talet. Gästis resanderum blev Hotell Gästis på 50-talet och sedan dess har hotellet byggts om och byggts till för att möta tidens krav. Genom alla år har Gästis varit ett ställe för ”enklare” folk, som alla verkar ha trivts trots enkelheten. Många vittnar om hemkänslan, något som varit rörelsens signum genom alla år.

Alla hotellen i Varberg håller ungefär samma klass idag, med likartade faciliteter. Dåtidens resanderum och enklare pensionat har ersatts av vandrarhem. I Varberg med omnejd finns det numera åtminstone fem stycken. Så även idag kan man välja boende efter plånbok.

Det har varit intressant för mig att försöka nysta fram Hotell Gästis historia. Genom konkreta nedslag under seklets lopp har jag försökt skapa mig en bild av verksamheten. Jag kan inte påstå att bilden är heltäckande, men i stort har jag lyckats fånga en rörelsens utveckling och spännande historia.

